ڊاڪٽر قمر جهان مرزا

شاهه جي ڪلام ۾ جبل ماءُ

الله تبارڪ تعاليٰ ڪُنْ فيڪون چيو! معني: ”ٿي پؤ! ۽ ڪائنات وجود ۾ اچي ويئي. انهي هڪ لفظ چوڻ ۾ ڏينهن، نوري راتيون ۽ ڏينهن نوري ڏينهن لڳا. الله پنهنجي نور جي هڪ ذري مان ڪائنات جوڙي ۽ انسان کي وجود ۾ آندو. زمين کي انسان لاءِ وڇاڻو بنايائين ڌرتيءَ کي زرخيز ڪري منجهس انسان جي ضرورت ۽ خوشين خاطر، طرح طرح جا گل ڦل ميوه اپايائين. جبل، نديون، آبشار ۽ گوناگون نظارا وجود ۾ آندائين ته جيئن سندس تخليق ”انسان“ هر طرح سان خوش رهي. پوءِ اهو انسان حياتيءَ جا مختلف مرحلا طئي ڪرڻ لڳو، ڪڏهن سج کان ڏجي اُن کي خدا مڃيائين ته ڪڏهين جانورن کي ته ڪڏهين باه کي يعني انسان جنهن شيءِ کي طاقتور سمجهيو ان کي خدا ڄاتائين پر جڏهن انهن طاقتور شين کي به فنا جي منزل ۾ ڏٺائين ته سندس اندر ۾ اِلقا ٿيو ته نه! فنا ٿيندڙ شيءِ خدا ٿي نٿي سگهي- ۽ هو الله جي ڳولا ۾ گمراه ٿي ويو.

الله تعاليٰ کي وسوڙيل انسان تي رحم آيو ۽ هن بني نوع انسان جي ڀلائي لاءِ رهنماءَ زمين تي لاٿا جن کي انبياء اِڪرام سڏيو وڃي ٿو. انبياء اڪرام انسان کي ضابطہ حيات سيکارڻ لڳا ۽ الله لا شريڪ جي عبادت لاءِ چوندا رهيا ۽ انسانن کي زندگيءَ جو قرينو سيکاريندا رهيا، پر انسان جيڪي ازل کان عقل ۽ جهل جي

ٻنهيءَ ۾ جلندا رهيا آهن، جن جو عقيدو ڪڏهن پٿر ته ڪڏهن باه ته ڪڏهن سج ته ڪڏهن آسمان! سي هميشه کان سوال ڪندا رهيا ۽ ايا تائين سوال ڪندا اچن! شايد قيامت تائين اهو سوال ڪندا رهن ها ته حقيقت ڇا آهي؟ آخر الله تعاليٰ آخري نبي حضرت محمد صلعم جن کي ختم نبوت ڪري لاتو، ۽ ڪل اسرار الاهي مٿس تمام ڪيائين. آخري نبي انسان ذات کي تمام رموز الاهي سمجهايا. انسان انهن رازن کي سمجهڻ لاءِ پاڻ پتوڙيو ۽ آخري نبيءَ جي امت مان اهي انسان جي دنيا توڙي عقبيٰ ۾ مٿاهان آهن، انهن ئي حقيقت، شريعت، طريقت ۽ معرفت جي ٻنهي ۾ پري عقل، وجد، القا ۽ اِلهام جي ڪيفيت مان گذري بود مان نابود ٿي پنهنجي هستيءَ کي مٽائي انسان کي فنا جي منزل ۾ بقا جي منزل ڏيکاري، زندگي جي حقيقت ۽ مقصد کان آگاه ڪيو. حقوق الله کان حقوق‌العباد سمجهايو. زندگي ڇڳي نموني گذارڻ لاءِ پنهنجو پاڻ کي نمونو بنايو ۽ اهي عظيم انسان هئا جن ڪربلا ۾ پاڻ کهائي ’اصول‘ جو بنياد وڌو. انهن عظيم هستين جي تقليد ڪندي ڪو انسان سيوهڻ ۾ قلندر لعل ٿي چمڪيو ته ڪٿي شمس تبريز ٿي ڏيکاريو ته ڪٿي سچل سرمست ٿي انسانيت جو درس ڏنو، ته ڪٿي شاهه عبداللطيف ڀٽائي گهوٽ انسانيت جو آواز ٻنهي دنيا ۾ هڪڙجي ويو. شاهه عبداللطيف اهو لافاني آواز آهي جو ازل کان آهي. اهو آواز مظلوم انسانيت جو آهي جيڪو ظالم جي خلاف آهي، ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ جي خلاف آهي. شاهه سائين هڪ عظيم شاعر انهيءَ ڪري ليکيو وڃي ٿو ڇاڪاڻ ته سندس ڪلام ۾ انسان لاءِ بقا جو رستو موجود آهي. شاهه جو ڪلام هڪ مڪمل ضابطه حيات آهي.

”شاهه عبداللطيف ڀٽائي“ کي دنيا جي انهن عظيم شاعرن ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو جن جو ڪلام هر لحاظ کان معياري ۽ مڪمل مڃيو ويو آهي. ڀٽائيءَ جي ڪلام جو هر بيت مڪمل ۽ حڪمت سان ڀريل نظر اچي ٿو. تنهن کان سواءِ سندس ڪلام جي اها به خصوصيت آهي ته ان کي جيترو پڙهبو اوترو وڌيڪ دلچسپ ۽ وڻندڙ پيو معلوم ٿيندو (١).“

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو صاحب لکي ٿو ته: ”شاهه جو رسالو بيشڪ شاعريءَ آهي هڪ ڪرشمو ئي آهي، جنهن جي مقابلي ۾ سنڌ جي قديم توڙي جديد ڪنهن به شاعر ڪرشمو پيش ڪونه ڪيو آهي. سندس پيغام الهامي آهي (٢).“

”شاهه عبداللطيف انسانيت جو علمبردار غريبن جو غمگسار مسڪينن جو مدد گار، هارين جو همدرد ڏوکي، لطيف آڏو انساني حياتي جا اعليٰ قدر ۽ عظيم گڻ، جهڙوڪ سرويچي ۽ سورهيائي مهمان نوازي ۽ ملنساري - ايمانداري ۽ عوام دوستي، غيرت وطن ۽ انسان سان ازلي عشق ۽ ٻيا اهڙا انيڪ اوصاف هئا جن کي پنهنجي ڪلام ذريعي انسان جي رهنمائي لاءِ پيش ڪيائين (٣).“

لطيف انسان جي ظاهري حسن کان حيران ٿيڻ بدران سندن باطني حسن اجاگر ڪرڻ کي ئي پنهنجو اصلي مقصد بنايو، جو جو آهو سندس پختو يقين هو ته انسان کي اهڙيءَ دربار ۾ هلڻو آهي ۽ حاظر حضور ٿيڻو آهي جتي باطني حسن کانسواءِ ٻيو ڪوبه رستو نه آهي مثال، بيت: -

”سونهن وڃايم سومرا ميرو منهن ٿيوم،
ٻيڻ تت پيوم، جت هلڻ ناهي حسن ري“.

" لطيف اهل سنڌ کي ميل ۽ مت قائم رکندي جهان ۾ باوقار ٿي رهڻ لاءِ تلقين ڪئي آهي. هو اهڙن انسانن جو قدردان آهي جن حق جي حفاظت ڪئي. سنڌس سورميون درحقيقت اسانجي معاشري جون آدرشي سورتون آهن، جيڪي حق جي حفاظت جو سبق ٿيون ڏين (٣)."

ڀلاري ڀٽ ڌڻي جي سموري ڪلام پڙهڻ کانپوءِ ايئن محسوس ٿئي ٿو ته شاهه سائين صنف نازڪ کان تمام گهڻو متاثر آهي. عورت کي شاهه صاحب پنهنجي ڪلام ۾ تمام اهم ۽ اعليٰ مقام عطا ڪيو آهي. ايتريقدر جو پاڻ عورت جي زبان ۾ ڳالهايو آٿس. عورت جا ڪائنات جو اهم جز آهي. ان جي اهميت کي عقيدت جي اعليٰ مقام تي آندو اٿس ايئن لڳي ٿو ته شاهه ڪائنات جي مشاهدي ماڻڻ سان گڏ عورت جي نفسيات کي پڻ مڪمل طور پروڙيو آهي ۽ ان جي خوبين کان متاثر ٿي، پنهنجي ڪلام ۾ گهڻي ڀاڱي عورت کي ڳايو آٿس، صرف هڪ سسئيءَ تي سڄا سارا پنج سر چيا آٿس، جهڙوڪ سر سسئيءَ آبري، سر معذوري، سر ديسي سر حسيني ۽ سر ڪوهياري، انهن پنجن سرن کان علاوه سر سهڻي، سر ليلا چنيسر، سر مومل راڻو، سر مارئي. ڪجهه سر ڇڏي باقي سرن ۾ شاهه سائين خود عورت جو روپ ڌاريو آهي. يعني ڪن سرن ۾ عورت سان مخاطب آهي ته ڪن سرن ۾ عورت جو ڪردار آهي ته ڪن سرن ۾ پاڻ خود عورت جي زبان ۾ ڳالهائي ٿو.

عورت کي پنهنجي ڪلام جو بنياد بنائڻ جا شاهه سائين وٽ پڻ ڪيترا ئي ڪارڻ آهن. ڇاڪاڻ ته عورت وفا، قرباني محبت ۽ مامتا جو مجسمو آهي. عورت نسل انساني کي وڌائي ٿي."شاهه

جي ڪلام ۾ محبت جو پيغام آهي ۽ شاهه خود انسان سان پيار ڪري ٿو." اِهي خوبيون شاهه جي ڪلام ۾ عورت جون ئي آهن.

آخري نبي حضور اڪرم جن جو فرمان آهي ته: "عورت سان شفقت سان پيش اچو!" ڪنهن شخص حضور اڪرم جن کان سندن پسند جي باري ۾ سوال ڪيو ته: "پاڻ فرمايائون ته، مون کي خوشبوءِ، عبادت ۽ عورت پسند آهي." شاهه صاحب جي رسالي جي مطالعي مان معلوم ٿيندو ته شاهه صاحب کي نبي ڪريم صلعم جن سان تمام گهڻو عشق آهي. ظاهر آهي ته جا شئي سرورِ ڪائنات کي پسند آهي سا، شاهه کي يقيناً پسند هوندي.

قرآن پاڪ ۾ عورت ۽ مرد جا معاشري ۾ هڪ جهڙا حق بيان ڪيا ويا آهن. دنيا جي عظيم مفڪرن عورت جي تعريف ۾ ڪئين ڪتاب لکيا آهن. آن مان ظاهر آهي ته عورت ڪائنات جو اهم ۽ وڻندڙ جُز آهي.

"شاهه عبداللطيف ڀٽائي سنڌ جي ادبي تاريخ جي تاج جو لاثاني گوهر سورمين جو شاعر آهي. هن جو روائتي شعر، جو سندس نظم جو گهڻو حصو والاري ٿو، ڏيکاري ٿو ته شاهه کي عورت جي امنگن لاءِ عزت هئي. هن پنهنجي تيز فهم ذڪي نگاه ۽ انساني سڀاءُ جي ڳوڙهي ڄاڻ مان پروڙيو ته عورت جبڪي دلي دليريءَ جا اعليٰ اعمال ڪري سگهي ٿي، سي مرد جي پهچ کان ٻاهر آهن. جو خود اِنڪاري "جو انگ هن ۾ آهي سو مرد ۾ هرگز نظر نه ايندو. هن جي قرباني بي نظير ۽ سهن شڪتي عبرتناڪ آهي. جيتوڻيڪ هوءَ جسم جي ضعيف نظر اچي ٿي ته به ارادي جي پڪي آهي ۽ قول تي قائم رهي ٿي. هن جي زندگي جي مراد ڏيڻ آهي ۽ نه وٺڻ. شاهه صاحب جيئين ڏٺو تئن ئي شعر ۾

ڏيکاريو ته عورت جو پريم عورت جي سموري هستي آهي. محبت جي ميدان ۾ عورت هڪ پيري قدم کنيو ته وري پٺتي نه هٽندي. دنيا جي اِڪيچار آزمودن مان هن شاعر پرايو ته عورت جي دلي آٿاهه ساگر ۾ جي اُمنگ اُڇلون ماريندا رهن ٿا، تن جو ذڪر شعر لاءِ جيڪر اوچو مضمون ٿئي. جنهن دنيا جو شاهه صاحب پنهنجين نظمي ڪهاڻين ۾ ذڪر ڪري ٿو، اُن تي مرد کان وڌيڪ عورت غالب پيل آهي (٥).

شاهه جي ڪلام ۾ جيجل ماءُ:

ماءُ پنهنجي معنيٰ ۾ هڪ مڪمل لفظ آهي سموري ڪائنات ۾ اُن جو هڪڙو ئي روپ آهي. انسانن ۾ جانورن ۾ پکين ۾ ماءُ ماءُ ممتا جو مجسمو آهي. ماءُ زندگي آهي. حضور صلي الله عليه و آله وسلم جن فرمايو آهي ته: ”ماءُ جي قدمن ۾ جنت آهي.“ غور ڪبو ته محسوس ٿيندو ته الله تعاليٰ جون ۽ ماءُ جون صفتون هڪجهڙيون آهن.

ماءُ اولاد پيدا ڪري ٿي يعني ”جنم“ ڏي ٿي ته الله پڻ پيدا ڪندڙ آهي. ماءُ اولاد سان محبت ڪري ٿي ته الله تبارڪ تعاليٰ پنهنجي بندي سان ستر مائن جيترو پيار ڪري ٿو. ماءُ پنهنجي اولاد کي سنئين راهه تي هلڻ جي هدايت ڪري ٿي ته الله پنهنجي بندي کي سنئين راهه تي هلڻ جو حڪم ڪري ٿو. بندو غمن ۽ ڏکن ۾ گهيرجي ٿو ته الله کان مدد گهري ٿو. اگر اولاد کي ڪو ڏک رسي ٿو ته جيجل ماءُ سان پنهنجو حال اوري ٿو ۽ پنهنجا سور ٻڌائي ٿو چاڪاڻ ته ماءُ ۽ الله لاشريڪ جيئان عيب ڍڪيندڙ آهي. ڄاڻو آهي، آٿت ڏيندڙ، سهارو ڏيندڙ، غم ونڊيندڙ محبت

جي ديوي آهي. اگر بندو سرڪش ٿئي ٿو ته الله ڪي ٿئي ٿو ۽ پنهنجي بندي کي صحيح دڳ تي آڻڻ لاءِ ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان سزا ڏي ٿو ۽ پوءِ معاف ڪري ٿو. جيڪڏهن ڪو اولاد غلط راهه تي وڃي ٿو ته ماءُ به غمزده ٿئي ٿي ۽ کيس صحيح راهه تي آڻڻ لاءِ وس آهر سزا ڏي ٿي. ان مان ظاهر آهي ته ماءُ الله جو روپ آهي ۽ منجهس الله واريون ڪيتريون ئي صفتون موجود آهن قرآن پاڪ ۾ آيل آهي ته: "قيامت جي ڏينهن هر شخص کي ماءُ جي نالي سان پڪاريو ويندو." مطلب ته ماءُ جو درجو سموري ڪائنات ۾ سڀ کان مٿاهون آهي.

اها ئي عورت! جا ماءُ آهي، جيڪا نو مهنا پنهنجي پيٽ جي ورتن ۾ پار کي پالي سور سهي جنم ڏي ٿي، اوجاڳا ڪري پنهنجو آرام ڦٽائي کيس سانڍي وڏو ڪري ٿي.

اولاد کي سنواري سڌاري معاشري جو بهترين فرد بنائي ٿي پنهنجو سک چين اولاد تان قربان ڪري ٿي. هوءَ اولاد خاطر موت سان مقابلو ڪرڻ لاءِ تيار رهي ٿي. اولاد جي خوشين خاطر هر وقت الله اڳيان جهول جهليو بيٺي رهي ٿي ۽ پالڻهار کان سدائين پنهنجي اولاد جي زندگيءَ ۽ ترقي لاءِ دعا گهرندي رهي ٿي. مطلب ته ماءُ جي هستي آڏو هر چيز هيچ آهي.

شاهه سائين پڻ ماءُ جي هستيءَ کان خوب واقف آهي. سندس ڪلام مان معلوم ٿئي ٿو ته شاهه خود پنهنجي امڙ کان متاثر آهي تڏهين ته پنهنجي ڪلام ۾ هر هنڌ امڙ، جيجل، آيل، جيجل ماءُ، مادر، ماس، ماتا، جو مٺڙو لفظ بار بار استعمال ڪيو اٿس. هر درد جي دانهن جيجل ماءُ کي ڪئي اٿس.

سُر ساموندي، ۾ شاهه صاحب فرمائي ٿو:

بيت :-

”وڻجارن وري پرھ پڳ چوڙيا،
آوليون پسي آن جيون، پڙم ڳڀ ڳري،
ويندس ماءُ مري ساري ساموندين کي. (٦)

معنيٰ: وڻجارن وري اسر جو پڳھ چوڙيا آھن. ھنن جون اوليون پسي، منھنجي جيءَ ۾ جھوري لڳي ويئي آھي. اي امڙ! مان ساموندين کي ياد ڪندي سنڀاري مري ويندس.

ھن شعر ۾ عورت جو انتظار، اوسيئڙو، محبت ۽ سار جو ذڪر آھي. ۾ اِھو سارو درد عورت پنھنجي ماءُ سان سلي ٿي. ڪانڌ جي وڇوڙي جو سور پنھنجي امڙ سان ٿي ڪري ٿي، آنھيءَ ڪري تہ ماءُ تسلي ۽ آٿت ڏيندڙ آھي.

”سُر رپ“ ۾ شاھ سائين آنھيءَ جذبي کي ھيئين ريت بيان ڪري ٿو.

بيت :-

گوندر گڏياس صحت نيڙم سڀئين،
مادر! مارياس ڦوڙائي پرين جي (٧)

معنيٰ :- مان غم سان ھڪ آھيان ۽ پرين منھنجي تندرستي کڻي ويا. اي جيجل! جانب جي جدائي مون کي ماري فنا ڪيو آھي.

ھن شعر ۾ ٻڻ جيجل ماءُ کي دانھن ڪيل آھي. چاڪاڻ تہ درد جي دانھن آھائي سمجھندي جنھن پيدا ڪيو آھي ۽ آھائي ھستي دردن ۾ اچي شامل ٿيندي.

”سر ڪيڏاري“ ۾ ماءُ جي عظمت تي شاھ صاحب ھيئين ريت فرمائي ٿو :-

بيت :-

كامل كربلا ۾ ، اهل بيت آئيا ،
ماري مصرين سين، تن كافر كنبايا ،
سچ كـ بيبي جايا ، ههڙا سوره سهرين (٨)

معنيٰ :- حضرت پيغمبر صلعم جن جي گهر وارا كامل كربلا ۾ آيا مصر جي جوڙيل ترارين سان دشمنن جي مائهن كي ماري كافرن كي ڏهكايائون- بيشڪ بيبي فاطمه ههڙا پهلوان ڄايا .

جناب سيده بيبي فاطمه زهره، حضور پرنور محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وآله وسلم جن جي نياڻي هئي . جا جنت جي سردارن حضرت امام حسن عليه السلام ۽ حضرت امام حسين عليه السلام جن جي والده ماجده هئي. بيبي صاحبه كي الله تعاليٰ جي طرفان كيترا ئي شرف حاصل آهن، جن مان كين پنهنجي اولاد جي ”حق“ تي شهادت ۽ كين تمام جهانن جي عورتن جي سردار هئڻ جو پڻ شرف حاصل آهي . سونهارو لطيف كربلا جي عظيم مجاهدن جي عظيم قربانيءَ تي انهن جي والده بيبي فاطمه سلام الله كي خراج تحسين پيش كندي چوي ٿو ته: ”سچ ك، بيبي جايا، ههڙا سوره سهرين.“ ان عظيم والده تي شاهه فخر كري ٿو ، ماءُ جي حيثيت ۾ سندن عظمت كي سلام كري ٿو ۽ انهن سوره سرويچن جي سورهيائي سرويچائي جو سبب ماءُ كي ڄاڻائي ٿو.

”سركيڏاري“ جي ٻي بيت ۾ شاهه هن طرح فرمائي ٿو:-

بيت :-

ڏاڙهي رت ٿياس ، ڏند ته ڏاڙهونءَ گل جيئن ،
چوڏهينءَ ماه چنڊ جيئن ، ٻڙ ۾ ها ڳڙياس ،

میڙي ۾ محمد جي مر مرڪي ماس،
تنهن سوره کي شاباس، جو مٿي ۾ هڙ هزا ٿئي(٩).

معنيٰ: سندس سونهاري رت ۾ رڱجي ويئي ۽ سندس ڏند ڏاڙهونءَ گل جيان ڳاڙها ٿي پيا. سندس دستار شريف جنگ جي ميدان ۾ چوڏهين جي چنڊ وانگر ٿي پهڪي. رسول اڪرم جي ميڙي ۾ (قيامت جي ڏينهن امت جي ميڙ ۾) امام حسين جن جي ماءُ بيبي فاطمہ پل ته فخر ڪري. انهيءَ سوره کي آفرين هجي جو جنگ جي ميدان ۾ قتل ٿو ٿئي.

سر ڪيڏاري ۾ شاهه سائين حضرت امام حسين عليہ السلام جن جي ٻاري ۾ فرمائي ٿو ته امام حسين حق جي راه تي سورهيائي سان سير قربان ڪري باطل کي شڪست ڏني. شاهه صاحب امام جي سورهيائي تي شاباس ٿو ڏئي ۽ بيبي فاطمہ زهره لاءِ فرمائي ٿو ته هوءَ ان عظيم قربانيءَ تي پنهنجي والد حضرت محمد صلعم اڳيان سونهاريءَ سٽ ۾ ۽ امت جي ميڙ ۾ فخر سان چوندي ته اهڙي سورهيہ کي مون جنم ڏنو، جنهن خدا جي راه ۾ پاڻ کي بهادريءَ سان قربان ڪيو.

هڪ بيت ۾ شاهه سائين سورهيہ جي ماءُ کي خراج تحسين ٿو ڏي ۽ چوي ٿو ته کهڙي نہ عظيم بيبي آهي جنهن اهڙا سورهيہ پٽ ڄڻيا. ٻئي بيت ۾ وري سورهيہ کي آفرين چوي ٿو. ڇاڪاڻ ته سورهيہ حق جي راهه ۾ قربان ٿئي ٿو. هر ماءُ لاءِ فرمائي ٿو ته هوءَ سورهيہ جي سورهيائي تي فخر ڪندي! يعني اولاد نيڪ لائق ۽ بهادر آهي ته ٻہ جس ماءُ کي آهي ۽ اولاد جي بهادريءَ تي فخر پڻ ماءُ ئي کي جڳائي يعني ٻنهي صورتن ۾

اعزاز جي حقدار ماءُ ني آهي. ان مان شاهه سائين جي اها مراد آهي ته اولاد جي سورهيائي جو ڪارڻ ماءُ ني آهي ۽ ان جي سورهيائي جو اعزاز پڻ ماءُ کي ني حاصل آهي، يعني عظيم ماءُ ئي آهي جا عظيم اولاد پيدا ڪري ٿي.

انهيءَ سر مان هڪ ٻيو بيت:

بيت: "ڪڪرا ڪربلا جا، مادر ٿي ميڙياس
ڦٽن تان رت ڦڙا علي ٿي اکهياس
مڙني معاف ڪياس خالق بدلي خون جي"

معنيٰ: سندس (امام حسين عليه‌السلام جن جي) ماءُ (بيبي فاطمه) سندس جسم تان ڪربلا جي ريتي ٻي اکهي حضرت عليٰ عليه‌السلام، "سندن والد سڳوري" سندس زخمن تان رت پئي اگهيو. سندس خون جي عوض خدا مڙني مومنن جا گناه بخشي ڇڏيا.

هن بيت ۾ شاهه سائين امام جي شهادت جو نهايت دردناڪ منظر چٽيو، جنهن ۾ ماءُ جي صبر جي منزل ڏيکاري اٿس، يعني اها جيجل! جيڪا گود جي گرمي سان اولاد کي زندگي بخشي ٿي سا صبر جي امتحان ۾ به مٿاهين آهي. "سر ڪاموڙي" ۾ شاهه سائين فرمائي ٿو:

بيت: مون سي ڏٺا ماءُ! جنين ڏٺو پرينءَ کي
رهي اڇي راتڙي، تن جنگن سندي جاء
تنين جي ساڃاهه، ترهو ٿئي تار ۾ (١١)

معنيٰ: معني اي امڙ! مون اهي فقير ڏٺا. جن سپرين جو ديدار ڪيو آهي. انهن ڪاملن وٽ هڪ رات گهاري اچجي. انهن جي سڃاڻپ هن اونهي ساگر ۾ ترهي جو ڪم ٿي ڏي.

هن بيت ۾ شاهه صاحب خود پنهنجي اندر جو حال ماءُ سان اوري ٿو، ڇاڪاڻ ته ماءُ هڪ رازدار ۽ نيڪ صلاح ڏيندڙ، غم ونڊيندڙ هستي آهي.

"سر آبري" ۾ شاهه سائين سسئيءَ جي ٻاري ۾ فرمائي ٿو سسئيءَ ۾ پنهنجي اندر جو حال ماءُ سان اوري ٿي ۽ هر ورلاپ ۾ ماءُ کي دانهن ڪري ٿي.

بيت: اڄ ملينديس ماءُ! ڌاڄا ڪنديس ڪپڙا،
جيجان! جوڳياڻي ٿيان، مون کي جهل م ٻاهه
هوت ٻروچ لاءِ، ڪنين ڪنرياٽيان (١٢)

معنيٰ: - اي امڙ! آڄ مان پنهنجا ڪپڙا صاف ڪري گيڙوءَ رتا ڪنديس اي جيجل! مان جوڳياڻي ٿينديس تون، مون کي نه جهل مان دلبر بلوچ لاءِ ڪنن ۾ سنياسين وارا ڪنڊل پائينديس.

مائٽ کي اولاد لاءِ فطري محبت آهي. هو چاهيندو آهي ته منهنجو اولاد هر طرح سان خوش رهي، تنهن ڪري وس آهر اولاد کي مصيبتن کان بچائڻ چاهيندو آهي. سسئيءَ جي ماءُ پڻ پنهنجي فطري محبت کان مجبور هئي. هن نٿي چاهيو ته سسئي هن کان پري ٿي ۽ ڪنهن مشڪل ۾ وڃي پوي تنهن ڪري هوءَ سسئيءَ کي روڪي ٿي، ڇاڪاڻ ته ماءُ بچاءُ ڪندڙ ۽ صحيح راهه ڏسندڙ آهي.

سر ڪوهياريءَ ۾ شاهه سائين سسئيءَ جو ورلاپ هينئن ريت ٻڌائي ٿو.

بيت: - ستي پون چرڪ، آيل! پاروچن جا،
دم وهائي، وو! ڙي! ڪوهياري ڪرڪ،
ڏڙ ڏونئيون تنهن ڏڪ، جڏيءَ جيئڻ نه ٿئي (١٣)

هن بيت ۾ ٻڌائي گهوٽ سسئيءَ جي صدائن کي نهايت پرسوز لفظن ۾ چٽيو آهي ۽ فرمائي ٿو ته سسئيءَ درد جون دانهون ڪندي چوي ٿي ته:

معنيٰ: - اي امڙ! سٽي ٻاروچن جي ياد ۾ چرڪ اچيو پونم آلا! ڪوهياري منهنجي قلب، جگر يا جيري تي زور سان تير وهايو آهي - انهيءَ ڏک منهنجي ساريءَ جسم کي ڏوٽي ڇڏيو، هاڻ هن جڏي جو وڏيڪ جيئڻ نه ٿيندو!".

دل جو درد هجي، جسم جو درد هجي، توڻي ڪا غلطي سرزد ٿي وڃي، ڪو عيب ٿي پوي. مطلب ته ڪابہ تڪليف پهچي ٿي ته دانهن ماءُ کي ڪجي ٿي آخر ڇو؟

شاهہ ماءُ جو تمام گهرو جائزو ورتو آهي ۽ سندس ڪلام اِها گواهي ٿو ڏي ته هر هنڌ، امڙ، جيجل!، آيل، امان، ماس، مادر، ماءُ ماتا، جهڙو مٺڙو لفظ استعمال ڪيو اٿس. اِهو ثابت ڪيو اٿس ته ڪائنات ۾ طاقتور هستي ماءُ جي آهي. جنهن مان گرمي نرمي، راحت، سڪون قوت، زندگي، دعا، شفا، ايمان، اخلاق، علم ۽ عزت مطلب ته سڀ ڪجهہ ماءُ جي گود مان حاصل ٿئي ٿو.

ربالعالمين مالڪ، موليٰ، معاون مدد گار پيدا ڪندڙ آهي. ته ماءُ پڻ اولاد کي پيدا ڪندڙ مالڪ ۽ معاون مدد گار آهي.

"سُر ڪوهياري" ۾ شاهہ صاحب، "سسئيءَ جا امڙ کي سڏ" هيٺين ريت چٽيا آهن :-

بيت :- روبو ويني راڳ، امڙ! اورنا نجهري،
لاٿو مون ڏيهہ وٽن مان لاڳاپو ۽ لاڳ
ڏونگر سي ڏوريندين جن اندر پري آڳ

معنيٰ:- مسئي ماءُ کي چوي ٿي اي منهنجي ماءُ ! تون پلي گهر روئي ارمان جو اِظهار ڪر، ۽ مان گهر وطن سان سڀ ناتا ٽوڙي جبل جهاڳينديس مسئي جي ماءُ ڏي جو وڇوڙو سهي نٿي سگهي."

هيئين مٿن مان ظاهر آهي ته پنهونءَ جي وڇوڙي ۾ جڏهن مسئي ڏک وچان هنجون پيي هاريون تڏهن ماڻس ڏيءَ کي جهرندو ڏسي، دل جهلي نه سگهي ۽ روئڻ ۾ اچي چٽڪي (۱۵). مسئي پڻ ماءُ کي روئيندي ڏسي ڏک ڪري ٿي ۽ ڏک وچان چوي ٿي اي امان تون پلي روئي ڇڏ. "سُر سورٺ" ۾ شاهه صاحب ماءُ جي عظمت بابت فرمائي ٿو:-

بيت:- چارڻ چنگ ڪلهي ڪري، پير پري پاتا،
صدا جي سيد چئي، وائي ڪيائين واتا،
تنهن تي راءِ راضي ٿيو، دل وڏي داتا،
سِرَ ڪي مر ماتا، روڙي راءِ ڏياچ جي، (۱۶)

معنيٰ: چارڻ چنگ ڪلهي تي رکي، هٿ ڪري پير اچي جونا ڳڙهه ۾ گهمايا. وات مان پنهنجي طلب (سرَ گهرڻ) جي وائي ڪيائين. آن تي وڏي دل وارو سخي راجا ريجهي پيو. پل ته راءِ ڏياچ جي نيڪ ماءُ فخر ڪري جو ههڙو سخي پٽ ڄڻيائين.

ماءُ کهڙي به ذرم جي هجي، شاهه جي نظر ماءُ جي عظمت ۽ سندس قربانيءَ تي آهي. راجا راءِ ڏياچ سخاوت ڪري هنڌين ماڳين مشهور هو. سندس سخا جا قصا مشهور هئا مگر آخري سخا هڙيءَ ڪيائين جو هميشه لاءِ آمر ٿي ويو. آخري سخا ۾ "سُرَ" جي عيوض ۾ بيجل (هڪ چارڻ) کي پنهنجو سر دان ڪيائين.

شاهه سائين سندس سورهيائي جو اعزاز سندس آمڙ کي تو ڏئي ۽ ۽ چوي ٿو ته، چو نه راڻ ڏياچ جي نيڪ ماءُ فخر ڪري، جنهن اهڙو سورهيه پٽ ڄڻيو.

سُرُ رامڪلي:-

بيت:- ڪنهن جنهن ڪناڪات، جنن سامي سور نه سنرا،
ڏيهان ڏکي ڏيل ۾ سور سجائي رات،
سندي جوڳيان ذات، جيجان! هوء جدائڙي. (١٧)

هن بيت ۾ شاهه صاحب سامين لاء فرمائي ٿو ته: "سامي اهڙي ڪنهن ڪات سان ڪٽيل آهن، هرگز سرها نٿا ڏسجن ۽ ڏينهن جو هو سربر ۾ جهوريل آهن، ۽ سموري رات درد ۾ ٿا گهارين. اي جيجل! جوڳين جي ذات اڳهي آهي (جوڳي عشق جي پيڙا ۾ ورتل آهن).

شاهه صاحب پنهنجي ڪلام ۾ ڏيکاري ٿو ته ڪهڙو به ڪردار هجي، چاهي سسئي يا سهڻي هجي، چاهي جوڳي يا سامي هجي، ڪنهن عشق جي پيڙا هجي يا ڪو بيو درد، مدد لاء يا حال اورڻ لاء هو سڀ جيجل ماءُ کي پڪارين ٿا. ڇاڪاڻ ته ماءُ جو دامن ايترو ته وسيع ۽ ايترو ته سڪون بخش آهي جنهن ۾ هر درد جو علاج آهي.

"سُرُ گهاتو" ۾ شاهه سائين فرمائي ٿو:-

بيت:- تريون پسان نه تار ۾، جهڳا جاه نه ڪن.
مادر ملاحن، ماڳ نه ڏويا مڪڙا.

معنيٰ:- ملاح جي زال چوي ٿي: "ترها ۽ مڇيا درياهه ۾ نٿي ڏسان وڏا چار آت نٿا ٻيهن. اي آمڙ! پيڙياتا ٻڙيون پري ماڳ تي نه پهتا."

سُر ڏهر ۾ شاهه صاحب هڪ وائي ۾ پڻ جيجل ! ماءُ ڪي ورلاپ ڪيا آهن .

وائي

مون ڪي ننڊ نہ نيڻين نيڻين، ڪالهون پوءِ لڪن ۾ ،
موت تون آيل ! منهنجي ماءُ ! تان تو ڏک نہ ڪيڻين ڪيڻين ،
هوءِ نہ نينم پاڻ سين ، جا ويندڙ سيڻين سيڻين ،
ڪالهوڻيان اڄ گهڻي جهورڙي جهيڻين جهيڻين ،
پرون سڀ واڪيون ورن سين، آڄ جا واڳڙ ويڻين ويڻين ،
هينئڙو ڏاڙهون گل جيئن رونئي رتڙو نيڻين نيڻين ،
الا عبداللطيف چئي ، محبت امان تون ميڙين ميڙين . (١٩)

سُر سهڻي ۾ پڻ ڏني "سهڻي" جي داستان کي نهايت پرسوز لفظن ۾ چٽيو آهي ، پاڻ فرمائي ٿو تہ سهڻي مهار لاءِ ڏک ڏٺا پر انهن ڏکن کي بہ هوءَ سک سمجهي ٿي ۽ چوي ٿي تہ :

" منهنجون آيل ! ماءُ ! من مرادون پنيون . "

يعني تہ سهڻي عورت جي عظمت جي انتها تي پهتل هئي جنهن کي ڏکن ۾ سک تي نظر آيو. پر اهم نڪتو وري بہ ساڳيو ئي آهي تہ دانهن يا جيڪي ڪجهہ واردات آهي تنهنجو احوال ماءُ کي ئي ڏي ٿي . ڇاڪاڻ تہ ماءُ وٽ محبت جو اڻ کٽ خزانو آهي ، سندس دل درياءُ مثل آهي . سندس اندر ۾ مامتا جو مهراڻ موجزن آهي ، سندس لطف و ڪرم هر وقت اولاد تي ٿيندو رهي ٿو . سندس گود جي گرمي زندگي بخشي ٿي . سندس هٿن جو لمس ۽ مٺڙي لولي روح کي جلا بخشي ٿي . سندس تعريف جيتري ڪجي گهٽ آهي . سونهاري لطيف جيجل ! ماءُ جا موچارا

روپ ڏسي ڪيس پنهنجي ڪلام ۾ ڳايو آهي ۽ شاهه جو ڪلام ايئن آهي جو پاڻ فرمائي ٿو ته :

” بيت م ڀانيون ماڻهوا، اي آيتون آهن،
نيو من لائين پر يان سندي پار ڏي .

حوالا

(١) احمد خان ڪبريو : مضمون: نئين زندگي، ١٩٨٧ع، حيدرآباد، ص ٢١ .
(٢) ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو : سنڌي ادب جي مختصر تاريخ ص ٩١-٩٢.
(٣) غلام رسول بلوچ، ڊاڪٽر مضمون : نئين زندگي، ١٩٨٧ع، ص ٧ .
(٤) ايضاً : ص ٧-٨
(٥) نارائڻداس، ڀمڀاڻي پروفيسر : ” شاهه جو سورميون “ اسحاقيه پريس، ١٩٤٤ع، ص ٩ — ١٠
(٦) شاهه جو رسالو، مرتب : ڪلياڻ آڏواڻي . اسحاقيه پرنٽنگ پريس، ١٩٥٨ع، ص ٣٦٢ .
(٧) ”شاهه جو رسالو“ مرتب : ڪلياڻ آڏواڻي، ١٩٥٨ع . ص ٣٦.
(٨) ايضاً ٣١٦ .
(٩) شاهه جو رسالو، مرتب : ڪلياڻ آڏواڻي .
(١٠) شاهه جو رسالو، مرتب : ڪلياڻ آڏواڻي . اسحاقيه پرنٽنگ پريس، ڪراچي، ١٩٥٨ع، ص ٣٢٣.

(١١) شاهہ جو رسالو، مرتب : ڪاياڻ آڏواڻي ، اسحاقيہ پرنٽنگ پريس، ١٩٥٨ع ، ص ٣٧٠ .
(١٢) شاهہ جو رسالو، مرتب : ڪلياڻ آڏواڻي .
(١٣) ايضاً : ص ١٣١ .
(١٤) نانڪداس، پيپاڻي ، شاهہ جو سورمون ، اسحاقيہ پرنٽنگ پريس، ١٩٤٤ع ، ص ٣٢، ٣٣ .
(١٥) ايضاً : ص ٤٣ .
(١٦) شاهہ جو رسالو، مرتب ڪلياڻ آڏواڻي ص ٣٠٩ .
(١٧) شاهہ جو رسالو: مرتب ڪلياڻ آڏاڻي : ص ٤٠٥ .
(١٨) شاهہ جو رسالو، مرتب ڪلياڻ آڏواڻي، ص ٢٩٦.
(١٩) ايضاً : ص ٤٥١ .